

Er beint lýðræði til bóta?

Kennari:

Vilhjálmur Árnason

Nemandi: Arnar Sverrisson

K.t. 290451-4859

Prófnúmer: 169211

Ritgerðin fjallar um lýðræði. Spurt er: Er beint lýðræði til bóta. Lýðræðið á sér orðið langa og merka sögu um aldir. Brautryðjendur voru Grikkir, eftir því, sem best er vitað. Saga þess og hugtök í tengslum við lýðræði og lýðveldi er samofið sögu heimspekinnar. Fyrir hartnær tuttugu og fimm öldum var deilt um sjálfsvald, sjálfsdáðir, lýðvald, hópvald, stéttavald,

kjörgengi, spillingu, siðferði og skyldur, þar með talin skyldan til þátttöku við ráðgerð og stjórnun. Fornspekin hefur ljóslega haft djúp áhrif á heimspekinga síðmiðalda og nýaldar í þessu efni, sem sótt hafa þýðingarmikinn innblástur og tileinkað sér mikilvægar kennisetningar hinna fornu spekinga. Nægir þar að nefna Thomas Hobbes, John Locke og Jean-Jacques Rousseau. Hin ódauðlegu orð stofnfeðra bandarísku stjórnarskrárinnar; það virðist okkur augljóst og sjálfgefið, að sérhver maður sé borinn frjáls, bera vitni nýjum viðhorfum til frelsis og rétti fólks til að stjórna sjálfu sér. Þessi orð eru mjög í anda ofangreindra spekinga.

Rousseau (2004, s. 66)) er afdráttarlaus:

„Úr því að enginn hefur náttúrulega yfirráð yfir náunga sínum, og úr því að máttur skapar engann rétt, getur lögmætt yfirvald manna á meðal einungis átt rætur í samkomulagi þeirra.“

Ofangreint samkomulag eða sáttmála útskýrir Rousseau (2004, s. 74) eins og hér greinir:

„Móta þarf samtök sem verja og vernda af öllum sameiginlegum mætti sínum persónu og eignir hvers þess sem í hlut á. Hver og einn sameinast öllum, en hlúir jafnframt að sjálfum sér einum og er jafn frjáls eftir sem áður. Þetta er frumvandinn sem samfélagssáttmálinn ræður bót á.“

Hér leggur Rousseau þunga áherslu á, að sjálfsvaldið verði að endurspeglast í samkomulagi frjálsra manna sem réttlátt lýðveldi, er tryggi öryggi hvers og eins, sem í samkomulaginu á þátt. Í grundvallaratriðum eru þetta hugmyndir náskyldar hugmyndum fyrirrennara hans, J. Locke og T. Hobbes.

Frelsi, þátttaka, skylda og vald haldast í hendur í lýðræðinu. Svo virðist hafa verið frá alda öðli. Frelsið er trúlega hið umdeildasta þessara hugtaka. Í ágætri grein sinni um frelsið telur heimspekingurinn Isaiah Berlin (1994) sig hafa rekist á eins og tvö hundruð skilgreiningar á þessu systurhugtaki hugtaksins um lýðræði. Það væri að æra óstöðugan að eltast við þau. Ég leyfi mér því að beita fyrir mig John Stuart Mill og F.A. Hayek.

Í grein sinni notar sá síðastnefndi orðin „liberty“ og „freedom“. Frelsi er að dómi Hayeks (2006):

„[.....] that condition of men in which coercion of some by others is reduced as much as is possible in society.“

Hugtakið útskýrir hann nánar:

„[...] it describes a state which man living among his fellows may hope to approach closely but can hardly expect to realize perfectly. The task of a policy of freedom must therefore be to minimize coercion or its harmful effects, even if it cannot eliminate it completely.“

Hayek gerist hér sporgöngumaður Rousseaus. Lýðræði skal hlynna að sjálfsvaldinu, eftir því sem framast er unnt og herör skal skorin upp gegn þvingunum og ofbeldi. Frelsi einstaklingsins er einsleitt, óskipt og óskorað:

„[...] freedom is one, varying in degree but not in kind [...]“..It meant always the possibility of a person´s acting according to his own decisions and plans, [...]“.

Mill (1970, s. 49) setur þrískipta grunnleglu um frelsið; í fyrsta lagi skal hver og einn búa við frelsi tilfinninga og hugsana og sömuleiðis til að láta skoðanir sínar í ljósi; í öðru lagi að breyta að eigin vild, jafnvel heimskulega. En ábyrgð á öryggi annarra fylgir rétt eins og böggull skammrifi. Í þriðja lagi er frelsi til samkomu og samtaka.

Frelsi samkvæmt ofangreindu er þá burðarréttur ellegar tilvistarréttur, hinn óskoraði réttur hvers og eins á grundvelli jafnræðis til þátttöku við lagasetningu og stjórnun samfélagsins, til frjálsra athafna innan þeirra marka, sem siðboð og lög setja, að því tilskyldu að sjálfur hinn sami sé fullburða og axli alla ábyrgð á gerðum sínum og hvorki vinni manni tjón né valdi honum hnekki að yfirlögðu ráði. Ófrjálsum manni er sjálfgefið heimilt að heimta frelsi sitt.

Frelsi í ofangreindum skilningi er þannig „heimanmundurinn“ við þátttöku í lýðræðinu, sem samkvæmt því gæti verið skylda, svo fremi undanbrögð skaði almannaheill. Undanbrögð af þessu tagi mætti jafnvel skilja sem höfnun þess fæðingarréttar, sem frelsið er. Rousseau (2004, s. 67-68) tekur sterkt til orða um þess grein. Hann segir:

„Að afneita frelsi sínu er að afneita því sem gerir mann að manni. Í slíku felst afneitun á réttindum mannkyns og jafnvel skyldum þess [...]. Afneitun af þessu tagi stríðir gegn eðli mannsins, og að svipta vilja hans frelsinu er að svipta gjörðir hans hvers kyns siðferðilega inntaki.“

Úr þessum orðum Rousseaus mætti lesa ennþá eitt mikilvægt hlutverk samfélagssáttmálans eða lýðræðisins; stuðla að eflingu frelsins og þroskun til að standa undir því.

Eins og fyrr greinir má skilja hugtakið lýðræði með ýmsum hætti. Ég kys hér að gera skilgreiningu Gunnars Helga Kristinssonar (2008) að minni. Hún hljóðar svo:

„[...] lýðræði (er) ekki bara aðferð við að velja leiðtoga [...] heldur pólitískt fyrirkomulag sem byggir lögmæti sitt á því að meðferð opinbers valds megi rekja til fólksins. Það þýðir að þátttökuréttur almennings er tryggður, ákvarðanir fá undirbúning sem fullnægir lágmarksskilyrðum um lýðræðislega umræðu og upplýsingar, kjósendur hafa síðasta orðið um stjórn ríkisins en meirihlutinn gengur ekki svo á rétt minnihlutans að hann hafi enga von um áhrif.“

Það virðist nokkuð á reiki, hvað hugtakið „beint lýðræði“ feli í sér. Talað er um að „tryggja beina aðkomu allra þjóðfélagshópa að ákvarðanatöku“ (Kristinn Már 2011) og þjóðaratkvæðagreiðsla er nefnd til sögu sem dæmi um beint lýðræði (Haukur og Sigurbjörg 2010) Vilhjálmur (2007) nefnir hugmyndir um íbúalýðræði og hverfalýðræði sem dæmi um

„[...] að auka áhrif lýðsins á mótun lífsskilyrða sinna með ýmis konar aukinni þátttöku í lýðræðislegum ákvörðunum.“

Gunnar Helgi (2008) býður skilgreiningu á beinu lýðræði.

„Einfaldasta útgáfan af lýðræði er ef til vill hugmyndin um borgarafund sem afgreiðir einstök mál með atkvæðagreiðslu. Slíkt lýðræði nefnist beint lýðræði [...].“

Vilhjálmur (2007) beinir í áður nefndri grein athyglinni að þátttökulýðræði, sem virðist eiga við hér. En í slíku lýðræði

„[...] hvílir megináherslan á að hámarka þátttöku borgaranna í pólitískum ákvörðunum og almennri virkni þegnanna til að auka áhrif þeirra á mótun samfélagsins.“

Á grundvelli kynntra hugmynda virðist um þrenns konar skilning að ræða. Í einn stað tilnefningu eða kosningu til löggjafarþings, embætta eða ýmis konar „hjáþinga“, þ.e. samkundna eða hópa, sem þegið hafa ákvörðunarvald frá löggjafarþingi eða í stjórnarskrá. Í annan stað beinar atkvæðagreiðslur um tiltekin málefni. Í þriðja stað svæðisbundna þátttöku í ákvörðunum eða stjórnsýslu, eins konar grenndarlýðræði. Síðastnefndu tvö afbrigðin eru

þekkt úr vestrænum lýðræðissamfélögum og hafa þar öðlast fastan sess. Ég legg því megináherslu á hinn fyrsta skilning.

Með skírskotun til þeirra lykilhugtaka um lýðræði og frelsi, sem áður hafa verið kynnt til sögu, flýtur, að stjórnunarvafstur, sem stuðlar að valddreifingu, aukinni og milliliðalausri þátttöku þegna í umræðum og ákvarðanatöku, auknum þroska einstaklinga, eftirliti af þeirra hálfu og fjölgun valkosta í lífi þeirra, sé brýn nauðsyn við ræktun lýðræðis í sífelltri þróun. Sem dæmi má nefna beina kosningu til löggjafarþings og allra helstu embætta innan valdsviðanna þriggja; löggjafarvalds, dómvalds og framkvæmdavalds. Allra athygli verðar eru ýmiskonar tilraunir með „hjáþing“, þar sem leikmönnum er falið að semja leikreglur og taka mikilvægar, bindandi ákvarðanir í þágu almennings og öllum til heilla. Kviðdómar, skipuðum leikmönnum, eru alþekkt fyrirbæri í nágrannalöndunum.

Margar mótbárur gegn beinu lýðræði hafa litið dagsins ljós, t.d. sú, að þetta fyrirkomulag henti illa í stærri samfélögum. Það má að sjálfsögðu til sanns vegar færa, að beint lýðræði komi ekki í stað fulltrúalýðræðis. Það yrði einfaldlega of þungt í vöfum. En sökum kosta þess skyldi beita því sem víðast. Það er til að mynda mikilvægt mótvægi við tilhneigingar til atvinnumennsku í fulltrúalýðræði, sem hætt er við að leiði til stöðnunar, hægrar endurnýjunar fulltrúa og skaðlegrar íhaldssemi. Beint lýðræði stuðlar einnig að valddreifingu og ætti þess vegna, andstætt því sem stundum er haldið fram, að spyrna gegn ofríki kjörins meirihluta. Sama gildir um tilburði hagsmunaaðilja ýmis konar til að hafa ótilhlýðileg áhrif á lýðræðislega ákvarðanatöku. Það sýnist mér sjálfgefið, að torvelt sé að beina spjótum sínum að fjölda einstaklinga, sem er kallaður til lýðræðisstarfa með hlutkesti eða ámóta aðferðum til einungis að taka ákvarðanir í tilteknum málum. Aðgengi hagsmunaafla að þingflokkum, ráðuneytum og opinberum stofnunum er langtum auðveldara.

En hvernig eru þegnarnir í stakk búnir til lýðræðisþátttöku, að gera upp hug sinn. Miller (2003, s. 62) leikur sér með hugtakið hið sanna eða heila val. Hann segir:

„Genuine choice requires a certain kind of independence, a free person must ask herself „what do I really want or really believe“ and be able to reject second-hand answers.“

Hæfni þegnanna til ákvarðanatöku er dreginn í efa. Svo er að sjá, að hér sé forn heimspekidraugur eða ættarfylgja heimspekinnar á ferðinni. Hinir sjálfskipuðu vitru skulu

stjórna sauðsvörtum almúganum, lúta vilja þeirra. Þetta er eins og talað úr munni Platóns. En um þetta atriði er deilt eins og flest önnur. Áðurnefndur Hayek (2006) t.d. er á öndverðum meiði:

„Whether or not a person is able to choose intelligently between alternatives, or to adhere to a resolution he has made, is a problem distinct from whether or not other people will impose their will upon him.“

Fátt er því andlýðræðislegra en að meina þegni þátttöku í lýðræðinu sökum heimsku. Hví hvað er heimska? Gæti hún verið vanefni hinna sjálfskipuðu vitringa til að skilja skynsemi þeirra, sem gera skyldi varga í véum. Bjartsýni Sókratesar um skynsemi mannsins virðist hafa lifað í tuttugu og tvær aldir eða hér um bil. Í anda þessa mikilmennis kemst Róbert (1994) svo að orði:

„Maðurinn er sjálfstæð, skynsöm og frjáls vera. Eðli hans er að velja. Menn verða að njóta frelsis til að aðhyllast þau gildi sem þeim hentar.“

Niðurlagsorð mín verða þessi: Það virðast engin efni til að láta fulltrúalýðræði fyrir róða. En í ljósi alkunnra ókosta við við fulltrúalýðræðið ásamt aukinni tilhneigingu til frelsiskveljandi skrifræðis, spillingar og samþjöppunar valds í öllum hugsanlegum myndum þess, er beint lýðræði vel til þess fallið að reisa skorður við slíkri þróun og knýja fram þroskavænlegar breytingar. Brýna nauðsyn ber til að andæfa þeim, sem vilja draga þegnana í dilka eftir tilteknum eiginleikum eins og viti. Ljóst má vera, að viti og skynsemi er misjafnlega til að dreifa meðal lýðsins á sama hátt og háralit. Í margbreytninni eru töfrar mannkynsins fólgnir. Leyfi mér að leiða þetta ritgerðarkorn til lykta með orðum Maó formanns: Látum þúsund blómin blómstra.

Heimildaskrá

Berlin, Isaiah. Tvö hugtök um frelsi. *Heimspeki á tuttugustu öld*, Heimskringla 1994; s. 157-168

Gunnar Helgi Kristinsson. „Lýðræði. Drög að greiningu“, *Stjórnsmál og stjórnsýsla*. Vefúmarit 4 (2008:1), 89–111.

Haukur Arnórsson og Sigurbjörg Sigurgeirsdóttir. *Er beint lýðræði betra lýðræði?* Blaðagrein 14. jan. 2010

Hayek, F.A. Freedom and Coercion. *The Liberty Reader*, D. Miller (ritstj.) Edinburg University Press, 2006, bls. 80-99

Kristinn Már Ársælsson. *Efling lýðræðisins*. Blaðagrein 20. júlí 2011.

Mill, John Stuart: *Frelsið*, Hið íslenska bókmenntafélag, Rvk. 1970

Miller, David. *Political Philosophy: A Very Short Introduction*. Oxford Univ. Press, Oxford 2003

Robert Víðir Gunnarsson. Inngangur að: Berlin, Isaiah. Tvö hugtök um frelsi. *Heimspeki á tuttugustu öld*, Heimskringla 1994; s. 157-168

Rousseau, Jean-Jacques. *Samfélagssáttmálinn*. Hið íslenska bókmenntafélag, Rvk. 2004.

Vilhjálmur Árnason. „Valdið og vitið. Lýðræðið ígrundað“, *Ritröð Guðfræðistofnunar. Tileinkuð Dr. Birni Björnssyni sjötugum*, ritstj. Sólveig Anna Bóasdóttir (nr. 24, 2007), 255–268.